

אנלוגיה מסויימת לדמותו של המלחין לברקן ב"דוקטור פאוסטוס" של תומס מאן. קשה לי לומר, ללא בדיקה מפרטת, שאנלוגיה כזאת היא מהותית לכור נותיו של גראס. אבל כושר אבחנתו ושר פוטו של שיץ חשוב במשמעות הרומאן, והוא בא לידי ביטוי בעת שיבתו של גלנהאוזן, המביא מזון ומתנות לסופי רים שבוייעוד, שללו של מסע־ביזה רב־שחיתות־ושעשועו, ובמעמד פגישתם האח־רונה.

שיץ, שביטל קודם לכן במהלך הווייעוד

את ספרות זמנו, מושח בדבריו ובמעשיו את גלנהאוזן לסופרה הגדול של גרמניה בדור הבא אחריו. זהו הזיהוי שגראס מזהה את עצמו עם גרימלס־האוזן. זוהי תרצאתו הממשית של הווייעוד וזוהי המסורת החיה בספרות הגרמנית לפי דעתו של גראס. יעודו של הסופר, כיער דו של גראס בעיני עצמו, לספר על עלי לות המלחמה ועל בני־האדם מתוך האמת הפנימית ולא מתוך ציווייה של פואטר־קה - גם לנוכח הזוועות הגדולות וגם מתוך השמחות הקטנות. ■

שמצבם של יהודי הונגריה בטוח יותר ושם יש לנער סיכוי להינצל. הסיפור כתוב כפיקארסקה, ומזכיר לעיתים, אף כי בקצב מהיר ותמציתי יותר, את "וידוי ההרפתקן פליכס קרול" לתומאס מאן. ההגיון העליז־המר של הסיפור, וההומור השחור שלו מתבטאים בכך שהנער נקלע ממצב אל מצב, וכל היקלעות, הנראית כאסונו, מתבררת בסופה כמזלו הטוב, שהציל אותו מכליה. כל אחת מתחנותיו - בביתו בהומנה, אצל דודתו טונצי באוני גוואר, בבית־הסוהר בכודאפשט, חזרה באונגוואר, בנסיעה עם החייל הגרמני לגבול, בבריחה, במאסר ובהיקלעות חזרה לגיטרהזמני באונגוואר, בבריחה מן הגיטו, ולבסוף בחזרה עם צעירה גויה שנשלחה על־ידי אביו להחזירו להומנה, שם מתברר לו שהוא היחיד שנותר מכל משפחתו, שנשלחה להשמדה - כל אחת מתחנותיו אלה, אילו נשאר בה ולא ברח או הוברח, סופו היה להישלח להשמדה; אך עקב צירוף־נסיבות מיוחד זה נשאר בחיים, יחיד מכל משפחתו, מכריז וידידיו. רוברט הוא בעל דמיון מפותח, קורא מושבע של חוכרות־מתח בעלות שמות מוזרים ונושאים מרתקים, הגודשות את מזוודתו, שעימה הוא יוצא למסע־נדד דיו. בתום־ילדותו, במיזגו הנוח, באופטי מיות שלו, באותה נימה "שווייקית" חביבה שניכרת בו כבר כילד, הוא מתייר חס לכל המאורעות שאליהם הוא נקלע כחלק מסיפור־הרפתקאות, וכך נותרת נפשו נקיה, לא מזוהמת, לא מושחתת. חוש־הצדק שלו אינו נפגם, אך גם לא זהיר רותו, עיקשותו וכוח תחבולתו, שבגוי על איזה שקר מדהים, אמצאה גאונית, פרי קריאתו הרבה בחוכרות המתח וההרפת־קאות. כך הוא מצליח להשתחרר מן הגיטרהארעי, שממנו משולחים כל יהודי העיירה להשמדה, ואילו הוא, בטענה שאינו יהודי ונקלע בטעות למקום, זוכה להיות מגורש בבעיטה על־ידי מפקד הגיטו, הונגרי משתד־פעולה, אשר סיפורו הבלתי־מתקבל־על־הדעת של הנער עורר בו איזה נקודה אבסורדית, קפקאית, של עשיית הדבר הבלתי־מתקבל־ביותר על הדעת.

מה שמקסים בסיפורו של לדיסלב גרוסמן היא הצבעוניות המופלאה, ההר מור, השנינות, הגודש הפיקארסקי שאינו חדל לסקרן ולהנות גם במצבים שהיו עשויים להיות מתוארים בצורה קודרת ואכזרית ביותר. תיאור מדוייק ומעולה מבחינה סיפורית של תחושות, דמויות, נופים ומצבים שזור על חוטי־סיפור "שווייקי"־משהו, המעלה דבר־מתוך־דבר

חיים חופים על קו הקץ

אהוד בן עזר

לדיסלב גרוסמן

● לדיסלב גרוסמן, ברמזל, סיפורו של ה־תלמיד רוברט על חברים, על הגטו, על אהבה ובכלל. מצ'כית: יהודה להב. הרצאת ספרית פועלים, תל־אביב, תשמ"ב.

הלב דואב על כך שלדיסלב גרוסמן, "בחיוך הנפלא שלו", כפי שמגדירו נתן יונתן בהערת־הפתיחה לספר, לא יזכה לקרוא את הכרת־התודה של הקורא הישראלי על ספרו הנפלא והעצוב, ספי רו האחרון, שאינו נופל ממיטב יצירתו - "החנות ברחוב הראשי" וסיפורים יפים כגון "הכלה". הכאב רב משום שהיה יסוד טראגי בהמשך כתיבתו של גרוסמן בישראל, מאז עלה לכאן ב־1968. יסוד זה התבטא בכך שגרוסמן ניסה להתמודד עם תקופות אחרות - ילדותו המוקדמת מחד גיסא, וישראל שאותה הכיר בשנר תיו המאוחרות, מאידך - כפי שבא הדבר לידי ביטוי ברוב סיפוריו שבקובץ "לעוף בכנפיים שבורות", אך התוצאה לא היתה מרצחת. טובים ומרגשים היו רק אותם סיפורים שתקופת התרחשותם מקבילה ל"החנות ברחוב הראשי", כלומר ימי ה־כיבוש הגרמני בצ'כיה ובסלובקיה, כגון "שאפתן", "עקבות ארוזים והחירות" ו"שדה טבק לשניים". ציינתי זאת אז בצער בביקורת על אותו קובץ: "על פי מה שאני מכיר מכתבתו של גרוסמן (וקראתי דומני כל מה שתורגם ממנו ל־עברית וקובץ בספרים), הייתי מעז ואומר כי גרוסמן מצוי באיכותו המיוחדת, ב־'טביעת אצבעות' של כתיבתו, שאין ל־טעות בה - רק באותם נושאים ומחוזות שהסיפור על אודותיהם נראה כך שרק גרוסמן היה יכול לכותבו כך. אבל בספרים על נופים אחרים, תקופות אחרות,

ובסיגנונות שונים, או בכל סיפוריו על רקע ישראל, אין מורגש חותמו המיוחד, המובהק. לעיתים דומה שהוא 'עושה' סיפור, ואין הסיפור מזדעק מתוכו באותה עוצמה שלרעצמו במיטבו".

"ברמזל" הוא, דומני, הוכחה לכך שדברים אלה, שנכתבו עוד בחייו של גרוסמן (הוא נפטר בינואר 1981), אומנם תקפים לגבי יצירתו. ב"ברמזל", שאותו ראה, כדברי נתן יונתן בהקדמתו, כ"איזו תחייה מבוגרת של ימי ילדותו", אנו פוגשים שוב את לדיסלב גרוסמן במיטבו. הסיפור מתרחש בשנותיה הרא־שונות של מלחמת־העולם השניה. רוברט גוט, נער כבן שתים־עשרה מן העיר הצ'כוסלובקית הומנה, נשלח־מוכרח להר גריה, לעיירה אונגוואר, כי אביו סבור

הוא כתוב בצורה טהורה כליכך על מציר אות שהתגברו בה היסודות הטמאים, בעוד שקושינסקי מצליח לכתוב על עולם-נעורים דומה בצורה טמאה כל כך, שסופה מטהרת, מבחינה מוסרית, את הטמאים. גרוסמן מתאר עולם מינר רי: אשה זקנה, בחורה בודדת שלא מצאה חתן, נער שנודד מעירו - וברקע, בתהר דה של החיים האלה, בטרם הישברים, מצוי הרשע, ניצב הפתרון הסופי. זו גדולתו של הסופר. ■

והידיעה לתאר את הנוראות דרך התהר דה של הסיפור האנושי, ברגע שהגיכר רים עומדים לפני ההליכה להשמדה, ולא מעבר מזה. כך אין הסיפור הופך אורגיה של זוועות, אלא נותר בנקיונו הנורא, בעצב שאין לו שיעור, של חיים שלמים הניצבים לפתע חשופים על קרהקץ; וכל קורא יודע מה היה הקץ. הרומאן שלפנינו, "ברמזל", כתוב באותה גאוניות צנועה, באותה שמחת חיים הזועקת לשמיים על היקטעה;

במונולוג פנימי או גם חיצוני, וכשעולה הדבר הבלתי-מתקבל-יותר על הדעת - מקבלת העלילה תפנית מפתיעה, והגיבור נחלץ מצרה דווקא מפני שנהג בצורה זו. וגם אם אינו נחלץ, סוף גילגולו לטובה. למשל, כשהוא מפטם את בלשי המשטרה בבודפשט, הסבורים שהוא כייס צעיר, בסיפורי הרפתקאות ושוד שכולם שאובים מחוברתיו.

עוד מתאפיין סיגנונו של הסיפור המקסים הזה, הניתן בגוף ראשון, בתע-רובת של ילדותיות ועממיות; מצד אחד, מתוארות כל ההרפתקאות הללו מנקודת מבטו של נער בן שתיים-עשרה, על סף ההתבגרות, שכביכול אינו יודע יותר ממה שהוא יודע בתקופה זו בחייו, ועל כן אינו ממחיש לעצמו את גדול האימה של השואה וההשמדה, אלא חי בה כבתוך סיפור-הרפתקאות, שאלמלא הנסיבות הללו לא היה זוכה להיקלע לתוכו (ובכך דומה הסיפור הזה ל"חנות ברחוב הרא-שי", שבו השכיל גרוסמן גם כן לתאר את מלוא האימה מבעד לזווית מינורית אח-רת, זו של הזקנה שאינה מבינה את גדול הסכנה אשר בה נתון הציבור היהודי כולו); ומצד שני, יש במונולוגים המתמש-כים של הילד-הנער המספר איוו עממיות קוסמת, "שווייקית" כאמור, הממלאה כל דף וכל פיסקה בשפע ארועים פיקאנטיים המרתקים את הקורא.

אולי לא מיותר להשוות סיפור מקסים-עצוב זה של גרוסמן לרומאן אחר שמתאר נער בודד נודד בתקופת השואה - "הצי-פור הצבועה" של יז'י קושינסקי. זה שנים אני טוען כי קושינסקי מספק לקהל האמריקני פורנוגרפיה של אלימות ור-שע, המביאה להזדהות עם הרוצחים, האנ-סים והמענים, ולא עם המעונים; וכי כדי להגן על ספרו זה מפני הטענה של כתיבה חסרת כל מימד של חמלה אנושית הוא קושר את הדברים במפורש לביוגרפיה שלו, ומכך הוא שואב כביכול את תוקפו המוסרי לספק תעשיית זוועות אנטי-מוסרית, שמהותה היא הערצת האלימות הפרוורטית. מעודי לא האמנתי לטענה זו של אמת אוטוביוגרפית בכתיבתו של קושינסקי. היתה לי הרגשה ברורה שיש משהו מושחת ושקרי בספרו זה, כמו גם בספריו האחרים שקראתי. עתה מתחילה להתברר איוו פרשה בלתי-נעימה הקשר רה בכתיבתו באמריקה, ונשמעות טענות על זיופים שזייף בסיפור-חייו. מצד שני, אני טוען כי "החנות ברחוב הראשי" של גרוסמן היא אחת היצירות הגדולות ש-נכתבו על תקופת השואה, דווקא משום הטון המינורי שבה, היעדר הסנסציה

√ לאור הליכרות

חיה שחם

אריה ליפשיץ

את מיסגרתו הנוסטאלגית של הספר קובע הסיפור המוצב בראשו "שלושה חברים". גיבורו, יהודה ליפמן, הסוקר את מראות העמק הפורח, מעלה בתוך כך בזיכרונו מראות השייכים לתקופה אחרת, והכביש המתפתל העולה בהר הוא כעיניו "כדומה לנתיב החיים שהחל כאן, אמנם קשה לראות היכן הוא מס-תיים, אבל אתה רוצה להלך בו, להיות קרוב למקום זה ולהחיות בו את ימי נער ריך...". (עמ' 8, ההדגשות שלי - ח"ש). ממרחק חמישים שנים ויותר מתעוררים בליפמן (ליפשיץ?) געגועים עזים אל אנשים, אל מאורעות ואל מעשים שעשו את התקופה למה שהיתה. הגעגועים הללו, יש לומר, געגועים לשמם הם, ואינם לא תוצאה של עימות עם חיי

● אריה ליפשיץ, בחמדה גדולה, סיפורים מימי גרוד העבודה, ספרית תרמיל, משרד-הבטחון, תשמ"ב.

העלייה השלישית טבעה את רישומה בספרות העברית-הארצישראלית בזכות מיספר יוצרים שהעמידה, כמו יהודה יערי, נתן ביסטרצקי, שלמה רייכנשטיין, דוד מלץ ואחרים שנתנו ביטוי להווי התקופה ולחוויות ראשוניות הקשורות בה סמוך להתרחשותן. דחף עז להיאחז כחדש בחינת ממשות קיימת הוא שהניע את היוצרים הללו לדובב מציאות, שיותר משהיתה אכן בגדר ממשות - היתה משאת-נפש גדולה, וראשוניותן של החור יות היא-היא שהכשירה בעיני המחברים את העלאתן על הכתב כבר אז. כל מה שהיה בו ולו כדי לרמוז על התהוותם של חיים חדשים בארץ ראוי היה לתיאור, כפי שכותב אריה ליפשיץ בהקדמה לספרו "הווייתה של תקופה" (הוצאת "יחדי", תש"ם, 1980): "כאילו לחש הקול הפנימי: עניים אנחנו מדי שנרשה לעצמנו להשרות את הדברים הנראים בעין, מכדי שנ-סגל לעצמנו את סגולת הדיסטאנס כמו האומות שיש להן רב".

דומה שקביעה זו שקבע ליפשיץ ביחס לאחרים יפה אף לקובץ הסיפורים שלפני-נו. בולט כאן הרצון שלא להתיר ולו גם בדל-זיכרון בלתי מונצח. עם זאת, אין לשכוח כי לפנינו סיפורים שנכתבו לא בשעת התרחשות המאורעות ולא סמוך להם, כי אם ממרחק זמן של שני דורות ויותר.

שבעת סיפורי הקובץ טבועים, איפוא, בחותם הזיכרונות של הכותב, מאנשי העלייה השלישית וחבר בגדוד-העבודה.